

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2017

MEMORANDAMU

MARAGA: 80

Bammbiri ili li na masiatari a 27.

TSIVHUDZO KHA VHATOLI/VHAMAKI

- Memorandumu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Memorandumu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u tola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U TOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/linwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nna u bva kha KHETHEKANYO YA A (vhurendi ho randelwaho) kha vha make/tole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/tole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe dza rathi (nganea na folukuloo) na/kana nna dzothe (dirama), kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma kha khethekanyo inwe na inwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona yone, kha vha make/tole vha tshi tevhedza memorandumu.
6. Arali vhukhaxhi ha mupeleto vhu tshi nga khakhisa thalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhaxhi. Arali zwi sa khakhisi thalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndatiso, ngauri o no di dzula o dihatula ene mune. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/tole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhatoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u tola maanea a vhalingiwa.**
8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, **vha songo nea ndatiso.**
9. Kha **mbudziso dzo vuleaho**, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/ KUHUMBULELE KWAWWE. Thikhedzo/khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandumu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO****MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU****ZWILA – BR Mafhege**

- Kha vha shumise mbuno dzi tevhelaho, kha dziñwe dzo newaho, sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola mbudziso iyi. Vhupfiwa ha vhalingiwa vhu nga fhambana zwi tshi ya nga kunyanyutshele na kupfesesele kwavho kwa tshirendo.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Thalutshedzo ya tshirendo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone. Ndimu/tshitanza tshi vhumbwa nga mitaladzi/vese hu tshi tevhekanywa mihumbulo yo fhambanaho uri i vhofhekane. Murendi u shumisa ndima/tshitanza u bveledza thalutshedzo ya tshirendo. Kha itshi tshirendo, murendi u toda u bvisela khagala uri vhutshilo ha muthu vhu langwa nga tshifhinga; zwa mulovha zwi a fhela. Izwo u zwi bvisela khagala nga u shumisa ndima/zwitanza.

Mbuno**Ndimu/tshitanza tsha 1:**

- Murendi u sumbedza uri zwino o no hula, a hu tshe na zwi mu takadzaho/difhelaho, tsho salaho ndi u humbula zwa kale a tshi kha di vha na nungo.

Ndimu/tshitanza tsha 2:

- Murendi u todou u sumbedza uri u sa vha na nungo zwo itwa nga u aluwa a si zwithu zwine muthu a tou nanga, zwi itwa ngauri u vha wo tshila tshifhinga tshilapfu. Murendi u tama u bvisela khagala uri muthu musi a tshi aluwa na nungo dzi a fhela.

Ndimu/tshitanza tsha 3:

- Murendi u tama u sumbedza uri musi muthu a tshi hula u vho nga nwana mutuku . Zwithu zwinzhi u fana na u la na u tshimbila, ha tsha kona u zwi ita nga ethe, u toda thuso kha vhane vha kha di vha na nungo.

Ndimu/tshitanza tsha 4:

- Murendi u tama uri Mudzimu ngavhe o vha a tshi nga mu humisela murahu a vha muswa i ndila ya u toda u sumbedza uri u vha mualuwa a zwi difhi/takadzi, fhedzi a zwi konadzei ngauri u aluwa ndi ha tsiko; zwi tea u tou ralo.

Ndimu/tshitanza tsha 5:

- Murendi u pfa a tshi tama ndila ine vhaswa vha musalauno vha diphina nga u tamba mitambo yo fhambanaho na kutshilele kwo fhambanaho na kwa kale he vha vha vha sa divhi zwinzhi, fhedzi vha ano maduvha zwo vha tea vhunga zwifhinga zwo shanduka.

Ndima/tshitanza tsha 6:

- Murendi u tama u bvisela khagala uri vhana vho vha vha tshi dzudzanyelwa vhumatshelo havhudi nga u gudiswa mikhwa na kutshilele kwone zwine ano maduvha a zwi tsha itwa nga mulandu wa u shanduka ha tshifhinga.

Magumo

Murendi o kona u shumisa ndima/zwitanza u bvisela khagala thalutshedzo ya tshirendo itshi nge a sumbedza uri vhutshilo ha muthu vhu langwa nga tshifhinga, nahone ri tea u tangedza uri zwithu zwi a shanduka/zwa mulovha/kale zwi a fhela.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**LO TSHA! – NE Phaswana**

- 2.1 Murendi u shumisa rethoriki u bvisela khagala dakalo line a vha nalo nga u wana mbofholowo/a tshi pembelela/takalela u fhela ha muvhuso wa tshitalula.√√ (2)
- 2.2 Murendi u sumbedza uri vhatu vhe vha vha vha tshi dzhiiwa sa vhatshinyi kha lino shango, vho no vha vhone vho disaho mveledziso na mbofholowo hu songo vha na u shuluwa ha malofha/nga ndila ya mulalo .√√ (2)
- 2.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhatu kha vha pembelele mbofholowo ya vharema musi vha tshi bva kha muvhuso wa tshitalula, u ya kha u vhofoholowa he ha da nga ndila ya mulalo kha lino lashu.√√ (2)
- 2.4 Ndi ndungekanyo/thumekanyo/thumanov, i ombedzela gundo la vhalwelambofholowo vhe vha lwa ndwa vhe tshitangadzimeni (Robben Island), vha fhedza vho kunda maswina avho/vhakandedzi/vhatambudzi vhavho.√ (2)
- 2.5 Ee. Ndi a tendelana nae ngauri vharema vho kunda tshitalula tsho vhifhaho vhukuma tshe tsha vha pfisa vhutungu/vhaisa, vha vho dzula vhe vha u tambula lwa tshifhinga tshilapfu.√√

KANA

Hai. A thi tendelani nae ngauri a ro ngo tsha tea u pembelela gundo la u fhela ha tshitalula vhunga hu kale mbofholowo ro i wana/ngauri naho ro wana mbofholowo, vhunzhi ha vharema vha kha di tambula nga u shaya mishumo, vhusiwana na u sa vha na ndinganyiso.√√

[Kana zwiinwevho zwi pfallaho]

(2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**CHRIS HANI – LR Ndlovu**

- 3.1 Ndeme ya ipfi 'dzhogo' ndi ya u sumbedza uri Chris Hani o vha o newa mushumo u kondaho/muhulwane/u lemelaho wa u vha murangaphanda wa u lwela mbofholowo.√√ (2)
- 3.2 Eledzhi,√ ngauri hu khou rendiwa nga ha Chris Hani ane o no lovha kale.√ (2)
- 3.3 Murendi u tama u bvisela khagala uri ndi musi vhatu vha sa koni u vhona vhatu vhavhi/vhavhulahi vho lalaho u vhulaha Chris Hani.

KANA

- Chris Hani musi e kha mushumo uyu o vha na muvhulahi (mbedha) o dzumbamaho o lindela u mu vhulaha.√√ (2)
- 3.4 Chris Hani o lwela mbofholowo ya lino shango ye ya fhedza yo wanala, ene a vho kundwa u diphina ngayo.√√
- [Kana zwiwwevho zwi pfallaho] (2)
- 3.5 Ee. Ndi a mu pfela vhutungu ngauri o tuwa/lovha mbofholowo ye a i lwela i sa athu vha hone, lune ha ngo tsha diphina ngayo.

KANA

Hai. A thi mu pfeli vhutungu, ngauri u lovha have ndi zwone zwo itaho uri vhatu vha vhe kha vhuthihi, khathihi na u ita uri vha swikelele kha thendelano ya mbofholowo nga u tavhanya.√√

[Maraga 2 kha muhumbulo wo dziaho.] (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**XUXUXU! – AA Mphaga**

- 4.1 Murendi u ri vhudza uri muthu wa u zwifha/xuxuxu ha dzuli fhasi, u dzula a tshi khou tshimbidza mazwifhi na shango lothe/hothe-hothe/midini/dzinduni.√√ (2)
- 4.2 Ndi okisimoroni/anthisesisi/khanedzano/lishandi√; i bveledzwa/vhonala nga maipfi *'thama-thama'* na *'maswinaswina'*.√ (2)
- 4.3 Ngeletshedzo ndi ya uri vhatu vha songo thetshesela musi muthu wa zwitshela/u zwifha/xuxuxu a tshi amba.√√ (2)
- 4.4 Murendi ho ngo takala/u pfa vhutungu/vhaisala/dinalea√ nga zwiito zwa muthu wa mazwifhi zwa u dzulela u amba mafhungo a si one a lutanyaho vhatu/lushaka.√ (2)

- 4.5 Ee. Ndi a tendelana nae ngauri xuxuxu u tea u pfiswa vhuṭungu uri a litshe maitele awe a u zwifha na u luṭanya vhatu/u litsha kutshilele kwawe ku sa tangedzeiho.

KANA

Hai. A thi tendelani nae ngauri ndi vhona zwi khwiṇe mudziawitshele a tshi funzwa matshilele one/rembuluwa a vhuṭelele lushakani a ambe a no fhata.√√

[Maraga mbili kha muhumbulo u pfallaho]

(2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

NNYI HAFHU? – LR Ndlovu

- 5.1 Murendi u shumisa tshivhudzisi/mbudziso ya rethoriki a tshi itela u bvisela khagala uri a hu na muṇwe murangaphanda ane a nga Vho-Mandela, fhedzi u na lutamo lwa uri ngavhe hu tshi sokou bvelela-vho muṇwe ane a nga vhone.√√ (2)
- 5.2 Khaesura√; i bveledzwa/vhonala nga khoma.√ (2)
- 5.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri a hu tshe na murangaphanda a funwaho nga lifhasi lothe, a sa funesiho zwithu/midifho ya shango, a si na mivhango na tshitalula, arali a si Vho-Mandela.√√ (2)
- 5.4 Murendi u shumisa lifanyisi√ a tshi toda u sumbedza uri haho ane a funwa/tangedzwa nga lifhasi lothe u fana na Vho-Mandela.√ (2)
- 5.5 Ee.
Ndi a tendelana na murendi ngauri muthu a ngaho Vho-Mandela a dovha a wanala sa murangaphanda, ikonomi, u shaya tshidivhano na u diphina ha rothe zwi nga dovha zwa wanala kha lino lashu.

KANA

Hai.

Muthu a fa o fa, ha tsha vhuya. Muthu a no nga Vho-Mandela ha tsha do dovha a vha hone fhano shangoni.

[Maraga mbili kha muhumbulo wo dziaho.]√√

(2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A:

30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO**NGANEA****MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Puloto ndi ndunzhendunzhe/u lunzhedzana ha mafhungo u bva musi bugu i tshi thoma u swika magumoni. Kha puloto, tshiwo tshinwe tshi bveledza tshinwe nga u sielisana. Puloto i khethekanywa ya bva zwipida zwo fhambanaho sa mathomo, u bveledza mafhungo, nyito i takuwaho, mathakheni, nyito i waho na thasululo.

Mbuno**Mathomo**

Ndi fhaḷa hune ra vhona vhaanewa vhahulwane vha tshi bulwa henefha mathomoni a bugu. Muiwali u bveledza thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo. Izwi ri zwi vhona musi Vho Madilaga vhe na thaidzo ya u sa tsha toḷa muḷwe ḱwana, ngeno Mufumakadzi wavho Vho Luvhani vhe na thaidzo ya u wana uri vho vhifha muvhilini na uri munna wavho ha nga ḱo zwi tḱanganedza vhunga o no sumbedza vhuimo hawe kha fhungo ḱi.

Nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo i tshi aluwa. Vho Madilaga vha tshi wana zwauri Vho Luvhani vho vhifha muvhilini vhone vha vusa dzikhakhathi mutani.
- Vho Luvhani vha vhudza thaidzo yavho Vho Mainganye na khaladzi avho Vho Muvhi uri vha wane thuso ya uri Vho Madilaga vha pfesese mihwalo iyo.
- Vho Luvhani musi vha tshi vhofholowa vho do vha na thaidzo ya uri nwana o bebwa e na liño lithihi la ntha. Mafhungo ayo o do hashwa na kha dziradio nge a vha tshimangadzo kha lushaka. Izwi zwo alusa thaidzo ya Vho Luvhani na Vho Madilaga.
- Thaidzo ya Vho Madilaga i nana u hula nge vha humbula uri nwana uyo ndi shenga ngauri o bebwa e na liño lithihi la ntha. Samba la uri mutani wa Vho Madilaga ho bebwa nwana wa shenga lo do tanganya muvhundu wothe.
- Vhurangaphanda ha shango ho do vhidza mudivhi wa zwa tsedzuluso Vho Nicholson uri vha nee vhatu tsivhudzo/ngeletshedzo/ndivho nga ha mafhungo a musi nwana a tshi nga bebwa e na liño. Naho zwo ralo, Vho Madilaga o vho ngo tanganedza nwana wavho Tshifhiwa.
- Samba la Tshifhiwa lo shanduka tshigodo kha vhahura, lwe zwa ita uri vha dzulele u goda vha muta wa ha Madilaga ngazwo.
- Vho Luvhani vho do kombetshedzea u renga ndu Polokwane vha tshi itela u shavhisa nwana wavho kha samba la uri ndi shenga. Vho Madilaga vho sala hayani vhe na mushumi, zwa vho ita uri vha si vhe na tshifhinga tsha u alusa nwana wavho Tshifhiwa. Tshifhiwa o vha nwana a konaho tshikoloni, lwe a newa na bazari.
- Vho Ana vha semana musi mbudzana dzavho dzo luiwa nga mmbwa dza Vho Madilaga, vhe ri mmbwa dzo lumaho mbudzi ndi shenga lavho Tshifhiwa. Mafhungo ayo o do vusa phambano vhukati ha Vho Madilaga na Vho Ana, musi ho wanala maine na Vho Ana ngomu khoroni ya muḏi vha tshi khou shela mishonga.

Mathakheni

- Ndi tshiuludzani/tshivhindini tsha mafhungo. Ndi hone hune ra vhona muanewa dendele zwi tshi mu vhifhela kana zwa mu nakela. Mathakheni a nganea yashu ndi fhalā ha musi Tshifhiwa a tshi phasa digirii ya masitasi, a dovha a wana mushumo kha khamphani ya Mercedes Benz. Vho Madilaga vho do yavho na Germany, vho no vha muthu a tanganedzaho nwana wavho/o shandukisaho kuhumbulele.

Nyito i waho

- Afha ndi fhalā hune ra vhona thaidzo i tshi khou thoma u tanduluwa i tshi ya fhasi. Vho Madilaga vho do ya na Germany musi Tshifhiwa a tshi khou ambara gaweni la pfunzo.
- Vho Madilaga vha vho thoma-vho u vhona zwivhuya zwine zwa khou bveledzwa nga Tshifhiwa.

Thasululo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo i tshi tanduluwa tshothe. Mutani wa Vho Madilaga ho dzudzanywa vhuṭambo ha u pembelela/takalela u ambara gaweni ha Tshifhiwa.
- Vhuṭamboni uho Vho Nicholson vha khwaṭhisedza uri Tshifhiwa a si shenga, lwe zwa vho shandukisa kuhumbulele kwa vhatu uri nangoho Tshifhiwa a si shenga, khathihi na vhone mukalaha Vho Madilaga.
- Muḍi wa mukalaha Vho Madilaga wa vhuyelela zwiḷa mulovha, ḷa vha dakalo.

Magumo

Muṅwali o kona u bveledza puloto ya buguni iyi. Zwiḷa zwothe zwo bveledzwa lwa vhudele, nahone o zwi kona u ṭoṭomodza puloto nga ndila i tevheleleaho na u pfesesea zwavhudi.

[25]

MBUDZISO YA 7: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Tshi vhangaho khudano ndi tsha uri Vho Luvhani vho vha vha tshi khou ṭoda u vhudza munna wavho nga ha u semana he Vho Anna vha ita masiari a ḍuvha ḷeneḷo, ngeno Vho Madilaga vha songo diimisela u vha thetshelesa.√√ (2)
- 7.2 Mafhungo aya a ṭana Vho Luvhani vhe mufumakadzi a re na mbilu ya u kondelela/vha a lenga u sinyuwa,√ ngauri Vho Anna vha tshi khou semana vhone a vho ngo fhindula na musi Vho Madilaga vha tshi sumbedza u vha sinyutshela, vhone vho dzika vha vha fhindula vho rudza mbilu.√ (2)
- 7.3 Siangane na fhethuvhupo ha mahayani hune vhatu vha vha na vhutendatenda kha zwithu zwi sa ri tshithu, √ zwi ṭuṭuwedza Vho Anna uri vha vhone Tshifhiwa e ṅwana wa shenga nge a bebwa e na ḷiṅo ḷithihi ḷa nṭha, ngauralo a vha ṅwana o seṅwaho/a sa ṭanganedzei tshitshavhani.√ (2)
- 7.4 Mafhungo aya a ṅanisa u aluwa ha thaidzo ya Vho Madilaga ya uri nangoho Tshifhiwa ndi shenga lune zwa vho engedza vengo khae khathihi na u shaea ha nyandano vhukati havho na Vho Luvhani.√√ (2)
- 7.5 Mufhindulano uyu une ha vha na u sinyuwa ha avha vha munna, u na vhushaka ha mathomoni a bugu he Vho Madilaga vha vha vho sinyutshela Vho Luvhani nge vha vha vhudza uri vho vhiḷa muvhilini.

KANA

Zwi khwaṭhisedza phambano yo thomaho murahu mukalaha vha sa ṭodi muṅwe ṅwana, zwa vho ṅana zwino nga mafhungo enea a ḷiṅo.√√ (2)

7.6 Mulaedza/pfunzo ndi u tsivhudza vhathu uri n̄wana ane a bebwa a sa t̄anganedzwi tshiñwe tshifhinga ndi ene ane a fhedza o bvelela a vho vha thikho ya muṭa wothe/Vhathu kha vha litshe zwa vhutendatenda kha zwa sialala/mvelele zwiñwe zwiñwe zwa fhedza zwo luṭanya/pwasha miṭa.√ Mafhungoni a nganea iyi Tshifhiwa o vha a sa t̄anganedzwi nga khotsi awe Vho Madilaga nge a bebwa e na liño, a vho vha ene n̄wana o bvelelaho lwa nthesa kha vhana vhavho vhothe.√√ (3)

7.7

- Masiandaitwa o vha a uri vho nyadzisa na u shonisa muṭa wavho nga u ima na la uri Tshifhiwa ndi shenga.
- Vho Madilaga vho dzulela u lwa na muṭa/mufumakadzi wavho.
- Vho Madilaga a vho ngo vha na tshifhinga tsha u alusa Tshifhiwa.
- Muḍi wavho wo pwashea/fhalala lwa tshifhinga tshilapfu.
- Vho Luvhani vho farwa nga mutsiko wa mulofha lwe vha fhedza vho beba nga muaro.

[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)

7.8 Muñwali/muanetsheli u shumisa Vho Nicholson uri vha tsivhudze vhathu, a tshi itela uri vha t̄anganedze vhuholefhali/Tshifhiwa we a bebwa e na liño lithihi la n̄tha.

KANA

Vho Nicholson vho vha zhendedzi la u shandula kuhumbulele kwa vhathu uri vha kone u t̄anganedza uri vhana vha a bebwa vha na zwino na zwila zwiñwe ra tea u zwi t̄anganedza.√√ (2)

7.9 Munyanya wa u pembela musi Tshifhiwa o phasa pfunzo dzawe dza n̄tha wo thusedza uri thaidzo ye Vho Luvhani vha vha vhe nayo i tanduluwe, ngauri nga murahu ha tshipitshi tsha Vho Nicholson vhathu vhothe hu tshi katelwa na Vho Madilaga, vho thoma u t̄anganedza uri Tshifhiwa a si shenga, nahone u bebwa muthu e na liño a si vhuholefhali.√√ (2)

7.10 Ee/Ku a tendisea, ngauri Vho Mainganye sa makhadzi vha a thusa u tandulula thaidzo i re hone muṭani wa khaladzi avho/Vha a toḍa muṭa wa khaladzi avho u tshi dzula wo dzudzanyea/Vha a dovha hafhu vha t̄anganedza Tshifhiwa naho o bebwa e na liño lithihi la n̄tha. √√ (2)

7.11

- Ndo vha ndi tshi ḍo t̄anganedza Tshifhiwa, nda mu alusa zwavhuḍi o tou ralo.
- Ndo vha ndi tshi ḍo dzulela u mu isa ha mushumelavhapo uri a ambe nae, ndi tshi itela uri a kone u t̄anganedza khaedu ine a khou livhana nayo.
- Ndo vha ndi tshi ḍo farisa vhathu vhothe vhane vha kolela n̄wananga.
- Ndo vha ndi sa ḍo ḍiñea mutsiko nga n̄thani ha samba line n̄wananga a khou newa lone.
- Na zwiñwe-vho zwi pfallaho.

[Maraga tharu kha mbuno tharu dzi pfallaho] √√√ (3)

[25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Puloto ndi ndunzhendunzhe/u lunzhedzana ha mafhungo u bva musi bugu i tshi thoma u swika magumoni. Kha puloto, tshiwo tshiwe tshi bvedza tshiwe nga u sielisana. Puloto i khethekanywa ya bva zwipida zwo fhambanaho sa mathomo, u bvedza mafhungo, nyito i takuwaho, mathakheni, nyito i waho na thasululo.

Mbuno**Mathomo**

- Ndi fhalala hune ra vhona vhaanewa vhahulwane vha tshi bulwa henefha mathomoni a bugu. Muñwali u bvedza thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo. Izwi ri zwi vhona musi Vho Loshani vhe na thaidzo ya u sa tsha toda u tangedza u dihwala ha Maria vhunga vho vha tshi zwi divha zwauri u funana na Aifheli ane a vha khonani yavho/vho dowelanaho nae.

Nyito i takuwaho/u bvedza mafhungo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo i tshi aluwa. Vho Loshani vha newa tshipida tsha u dzudzanya munyanya wa mbingano ya Aifheli na Maria.
- Maria o do vha na niwana wa mutukana, Aifheli a mu nea dzina la Rotondwa vhunga o vha a tshi khou pfa Mudzimu o tonda muta wawe zwihulu.

- Mufumakadzi wa Vho Loshani(Vho Josephine) na vhone vho do vha na nwana wa musidzana we a rinwa dzina la Musatondwa.
- Vhana avha vhuvhili havho vho do ya Yunivesithi ya Venda vhe kha fulo la u isa pfunzo dzavho phanda. Henefho yunivesithi ndi he vha mbo di thoma u vhumba vhukonani he ha vho aluwa ha mbo vha swikisa kha u funana lune vha vho tama na u tou malana.
- Muṭani wa Vho-Loshani hu vha na thaidzo musi ha Netshipate ho bebiwa nwana ane a tou vha shomo.

Mathakheni

- Ndi tshiuludzani/tshivhindini tsha mafhungo. Ndi hone hune ra vhona muanewa dendele zwi tshi mu vhifhela kana zwa mu nakela tshoṭhe. Mathakheni a nganea yashu ndi fhaḷa ha musi Rotondwa na Musatondwa vha tshi swikisa mafhungo a u ṭoda u malana kha vhabebe vhavho. Vho Loshani na Vho Josephina vho mbo tou hana vhukuma ngauri vha a zwi divha zwavhuḍi uri Rotondwa na Musatondwa ndi khaladzi na khaladzi. Aifheli ene o vha a tshi khou takalela uri u malana ha avha vhana zwi do khwathisa na u fhaṭa vhukonani hawe na Vho Loshani.
- Duvha le tshiphiri tsha bvela khagala Maria o wa a dzidzivhala. Musi Maria a tshi dzivhuluwa a humbula uri tshiphiri tsho bvela khagala, ene a vho vhona thandululo hu u tou shavha vuhadzi nge a divha uri zwi do mu vhifhela/shonisa tshoṭhe.

Nyito i waho

- Afha ndi fhaḷa hune ra vhona thaidzo i tshi khou thoma u tanduluwa. Kha mafhungo a nganea iyi ri vhona avha vhana vha tshi mbo di humbula u bvela phanda na u funana, vha mbo khakhisana vhe henengei tshikoloni.

Thasululo

- Afha ndi hune ra vhona thaidzo i tshi tanduluwa tshoṭhe. Bugu i tshi fhela ri wana Aifheli a tshi humbula u tevhelela mufumakadzi wawe Maria uri vha de vha farelane vha bevele phanda na vhutshilo.

Magumo

Munwali o kona u bveledza puloto ya nganea yawe. Zwipida zwoṭhe zwo bveledzwa lwa vhudele, nahone o zwi kona u ṭotomodza puloto nga ndila i tevheleleaho na u pfesesea zwavhuḍi.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Mafhungoni a itshi tshipida tshi vhangaho khudano tsho vha tsha uri Musatondwa na Rotondwa vha vho divhadza vhabebi uri vha a funana lwa u do vha munna na musadzi, fhedzi Vho-Maria vha sa kone u zwi tanganedza.√√ (2)
- 9.2 Vho-Aifheli vho olwa vhe munna a pfesesaho na u tshila kha shango la ano maduvha hune vhukale ha vha malanaho ha sa vhe thaidzo,√ ndi ngazwo vho fhedza vho tenda uri vhana avha vha malane.√ (2)
- 9.3 Siangane na fhethuvhupo ya yunivesithi hune matshudeni vha tanganywa nga fulo la pfunzo, zwi thusedza uri Musatondwa na Rotondwa vha tangane henefho,√ lwe vha fhedza vho funana sa zwine zwa anzela u itea kha matshudeni musi vhe zwikoloni.√ (2)
- 9.4 Mafhungo aya a tana u aluwa ha thaidzo ya uri tshiphiri tshe Vho-Maria vha vha vho tshi dzumbela munna wavho ndi hone tshi tshi khou da u bvela khagala, zwe nga murahu zwa ita uri vha dzidzivhale, vha fhedze nga u shavha vhuhadzi.√√ (2)
- 9.5 Mufhindulano uyu u na vhushaka na mathomoni a bugu ngauri ndi he Maria na Vho-Loshani vha lukela Aifheli tshikwekwe tsha uri a tanganedze mihwalo/thumbu ya mufunwa wawe, ine afho kha nyambedzano tshiphiri tsha vho pfala tshi tshi vho todou phulea.√√ (2)
- 9.6 Mulaedza/pfunzo ndi u tsivhudza vhathu uri a hu na tshiphiri tshine vhathu vha nga tshi ita tsha fhedza tshi songo bvela khagala vhutshiloni. √ Mafhungoni a nganea iyi Vho Loshani na Maria vho luka tshikwekwe tsha u pometshedza Aifheli thumbu ine i si vhe yawe, zwa vho fhedza zwo bvela khagala uri nwana ndi wa Vho Loshani. √√ (3)
- 9.7
- Masiandaitwa o vha a uri muta wa Vho Loshani wo fhalala.
  - Vhana vha khotsi vho fhedza vho malana.
  - Muta wa Aifheli wo fhedza wo kwashea.
  - Tshirunzi tsha muta wa Vho-Loshani tsho fhedza tsho wa.
  - Vho Maria vho farwa nga mutsiko.
  - Zwo vhangela mirado ya muta malwadze a sa takuwi.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)
- 9.8 Muñwali/muanetsheli wa bugu u shumisa Alice sa khonani ine ya toda Maria a tshi tshila vhutshilo vhu sa solisei ha u sa funana na munna a re na mudzi wawe ngeno e na muthannga wawe/O vha zhendedzi la u sevha Maria uri a divhe ngoho na u thetshelesa luvalo lwawe u itela la matshelo.√√ (2)

- 9.9
- Munyanya wo thusedza uri thaidzo ye Vho-Loshani vha vha vhe nayo i tanduluwe lwa tshifhinganyana, ngauri Aifheli o tangedza u malana na Maria we a vha e na thumbu yavho.✓
  - Munyanya u dovha hafhu wa thusedza uri muta wa Vho-Loshani u si pwashee vhunga Maria a si tsha do kona u dzhenelela kha mbingano yavho.✓
- [Mbuno mbili dzi pfalaho] (2)

- 9.10 Hai/A ku tangedzei, ngauri a vha fulufhedzei kha muta wavho na kha vhanwe vhathu. Izwi ri zwi vhona musu vha tshi tshinya Maria ngeno vhe na mufumakadzi wavho, vha dovha hafhu vha bvela phanda na u ita vhukwila ha uri thumbu iyo i pometsshedzwe Aifheli.

KANA

Ee/Ku a tangedzea, ngauri vhutshiloni ha maduvha ano zwo dowelea zwa vhanna vhane vha tshinya vhasidzana vhe na mita yavho, milandu iyo ya hweswa vhatannga vhane vha funana navho.

[Maraga mbili kha mbuno i pfalaho]✓✓ (2)

- 9.11
- Ndo vha ndi tshi do mu tangedza nda mu alusa zwavhudi sa nwananga, vhunga a si na mulandu.
  - Ndo vha ndi tshi do dzulela u mu thusa nga masheleni a tshikolo.
  - Ndo vha ndi tshi do farela Maria na Vho Loshani nda bvela phanda na vhutshilo.
  - Ndo vha ndi sa do dinea mutsiko nga mafhungo a uri a si nwananga wa malofha, vhunga munna a tshi bebeli muiwe.
  - Ndo vha ndi tshi do sumbedza Rotondwa lufuno lwo fhelelaho, hu u itela uri a aluwe a tshi ditangedza na u ntangedza sa khotsi.
- [Mbuno tharu dzi pfalaho] ✓✓✓ (3)

[25]

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi*****MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Ndi ngoho manwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhatu uri vha divhe vhubvo na divhazwakale yavho, hu tshi katelwa na ngoho na khaedu dza vhutshilo dzine ra tangana nadzo na uri ri tea u livhana nadzo na u dzi tangedza. Izwi ri zwi guda nga u shumisa ngano, zwikhodo, mirero na maambe.

Mbuno

[Afha vhalingi vho nea tsumbo dzavho, vhalingiwa vha nga di shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwathisedza likumedzwa].

- Nga lungano lwa *Vhubvo ha dzina la Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana*, muwali u tana Makhado e khosi ya vhutali na vuhali musi a tshi lwela u dzhiulula shango lawe murahu zwandani zwa vhatshena.
  - Tshilwavhusiku o vhanala a tshi funa shango lawe.
  - O sumbedza u vha khosi ya vhutali nge a dzumba zwigidi a tshi itela u do zwi shumisa musi a tshi lwa na vhatshena.

- U vhumba vhukonani ha khole-khole na vhatshena muga hu u toda u dzhiulula shango lawe murahu.
  - U tutuwedza vhalanda vhawe uri vha lwele shango lavho vho diimisela vhukuma.
  - Makhado o vha khosi i konesaho u lwa vhusiku, ndi he a newa dzina la Tshilwavhusiku.
  - U dovha hafhu a sumbedza u vha khosi ya tshituhu nge a vhulaha mavhuru fhala Schoemansdal a tou sia vhavhili fhedzi vha u do anetshela tshiwo itsho.
- Tshikhodo tsha sialala tsha **Vhatavhatsindi vha Thengwe**, murendi u tana na u khoda Vhatavhatsindi vha Thengwe vhane vho dala tshidinda tshine vha sola na u vhaisa muthu e henefho a si vhuye a zwi pfa. Zwo vha zwo ralo na kha lungano lwa Vhubvo ha dzina la Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana he ra vhona tshimbevha tsha khosi na vhalanda vhawe musi vho lalela vhatshena.
    - Vhatavhatsindi vha Thengwe a vha ambi tshavho nahone muthu a nga si vha kone. Zwo ralo na kha khosi Makhado, izwi zwi tou kokotolo na Tshilwavhusiku tsha ha Ramabulana.
    - Izwi ri tea u zwi shumisa sa zwitirathedzhi zwa u lwa na thaidzo/khaedu dzine ra tangana nadzo vhutshiloni.
    - Vhatavhatsindi vho wanala vhe hone kha la Venda vhe kha fulo lavho la u lima. Vhathu avho vho vha vha tshi luvha mahosi. Vhathu avha vho vha vha tshi difara zwavhudi na u fara ndaka dzavho nga vhudele. Ndi vhathu vhe vhurereli havho ha vha hu tshi itwa dzivhani la Fundudzi. Ri tsivhudzwa nga ha vhuthu, mulalo na u dzhiela nthu sialala lashu.
  - Tsumbo dza mirero asidzi: 1. **Hu ambuwa vhuanga, vhukololo a vhu ambuwi, 2. U lata ngoma hu a langanwa, na 3. Mukapi wa tshisima as i munwi watsho.**
  - Murero wa u thoma: *Hu ambuwa vhuanga vhukololo a vhu ambuwi.* Muñwali u tana uri muthu u khodelwa zwine a kona hu sa sedzwi uri ndi nwana wa nnyi. Zwo rali kha Tshilwavhusiku na Vhatavhatsindi vha Thengwe. Murero wa vuhvhili: *U lata ngoma hu a langanwa.* Muñwali u eletshedza vhathu uri musi vha tshi ita zwithu vha fanela u vhudzana u fana na zwe Tshilwavhusiku na Vhatavhatsindi vha Thengwe vha ita. Murero wa vhuraru: *Mukapi wa tshisima a si munwi watsho.* Muñwali u khou toda u tsivhudza vhathu uri muthu ane a ita zwivhuya a si ene ane a diphina ngazwo. Namusi ri khou diphina nge vhaiwe vha fa vha tshi lwela mbofholowo yashu nga murahu ha gundo

Magumo

Muñwali o kona u shumisa lungano, tshirendo tsha sialala, mirero na maambe u bvisela khagala likumedzwa line la ri manwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vha divhe vhubvo na divhazwakale ya vhupo na kutshilele kwa lushaka lwa havho.

[25]

MBUDZISO YA 11: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI**MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI****PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA C: LUNGANO**

- 11.1 Tshine tsha khou vhanga khudano vhukati ha vhatu ndi lufu,√ vhañwe vhatu vha ima na uri lufu kha lu vhe hone ngeno vhañwe vha tshi ri lufu lu songo vha hone.√ (2)
- 11.2 Maipfi aya a tana tshipida tsha mathomele,√ ngauri ndi hone hune muanetsheli a vhudza vhatsheshelesi uri u khou thoma lungano, u tea u thetsheleswa na u bvumelwa.√ (2)
- 11.3 Mafhungoni aya muñwali/muanetsheli u tana dongololo li tshi funesa zwiliwa(mbula) u fhira mulaedza we la fariswa/Dongololo lo taniwa sa muthu ane a sa dzhieles zwithu ntha.√√ (2)
- 11.4 Masiandaitwa e a vhangea nga nthani ha kutshilele kwa dongololo ndi a uri vhatu vha si tsha tshila tshothe/ndi a lufu/u lovha ha vhatu.√√ (2)
- 11.5 Mutaladzi uyu u ri disela muhumbulo wa uri lungano lwo fhela/guma u anetshelwa.√√ (2)
- 11.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri arali muthu o rumiwa fhethu kha swikise mulaedza we a newa wone, a koneha u fara ndila dzawe ngauri zwa sa ralo zwi do dzhenisa vhañwe vhatu khakhathini.

KANA

Muthu kha ite mushumo we a netshedzwa wone nga vhudikumedzeli ho fhelelaho.√√ (2)

- 11.7
- Ndo vha tshi do swikisa mulaedza we nda newa u thoma.√
  - Ndo vha ndi sa do tenda u fhirelwa nga luaviavi.√
  - Ndo vha ndi tshi do ya nda la mbula nga murahu ha musu ndo isa mulaedza.√
  - Ndo vha ndi sa do tenda u kungwa nga tshithu nda bva kha tshipikwa tshanga.√
- [Zwiraru fhedzi na zwiñwe zwi pfallaho.] (3)

NA

PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Murendi u khou toda u vhudza vhathu uri zwiito zwa Thovhele Tshivhase zwi a vhaisa u fana na u vhavha ha phiriphiri/U khou divhadza vhathu nga ha vhuhali na tshituhu tsha Thovhele Tshivhase.√√ (2)
- 11.9 Ndovhololo iyi i khwathisedza uri Thovhele Tshivhase na vhalanda vhawe ndi vhahali nndwani lune vha kona u vhulaha vhañwe ha sala hu tshi pfala mitsindo yavho fhedzi shangoni/ha vhusa vhone fhedzi shangoni.√√ (2)
- 11.10 Ramarumo u bulwa nga dzina ngauri ndi ene we a vha a tshi rerela vha ha Tshivhase kha Nwali na uri o vha e mulwi a sa dodelei/tshotelei nga murahu/O vha a tshi ofhiwa na u thonifhiwa nga madambi awe.√√ (2)
- 11.11 Muhumbulo muhulwane ndi wa u toda u sumbedza uri Thovhele Tshivhase o vha e mulwi wa vhuhali na tshituhu, lune a ri u kunda a dovha a fhisa na miḁi ya maswina awe.√√ (2)
- 11.12 Ee.
Ku a tangedzea, ngauri kale shango lo vha li tshi tou thubiwa nga o kundaho nndwani, a konaha u thuthekanya na miḁi yavho a fhata yawe henefho kha muvhundu wonoyo.

KANA

Hai.

A ku tangedzei, ngauri Thovhele Tshivhase o vha a tshi humbulela ene mune fhedzi, ngeno a tshi khou tshinyadza miḁi ya vhañwe vhathu/ Tshituhu tshawe tsha u vhulaha na u fhisa a tshi tangedzei ngauri mats'helo u do vhusa vhafhio.

[Maraga mbili kha muhumbulo wo dziaho.]√√ (2)
[25]

TTHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA***U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – IP Demana****MBUDZISO YA 12: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo/u sa andana vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa kana kha mutambi/mubvumbedzwa ene mune. Khudano i na khethekanyo mbili - ya nda na ya ngomu. Khudano buguni iyi yo disendeka kha kutshilele ku sa tangedzeiho na u lenwa ha Mashudu mutani wa Vho-Nefefe.

Mbuno

- Khudano i vha hone musi Mashudu a tshi vhuya hayani lo no kovhela. Izwi zwo sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lwe vha ita na u mu rwa.
- Mashudu u kudana na khaladzi awe Khwathisani nga iwambo wa vhubva ha u itelwa mishumo ya hayani nga mme ene o dzula. U itelwa tie, u bikelwa vhuswa, u kuvhelwa nga mme awe, zwenezwo zwi dzulela u sinyusa Khwathisani zwa ita na uri hu dzule hu na khudano vhukati ha avha vhavhili.
- Vho-Marita vha fhambana na Khwathisani musi a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha songo lema Mashudu nga u mu itela mishumo ya hayani hu si na zwine a khou ita.
- Vho-Nefefe vha kudana na mufumakadzi wavho Vho-Marita musi vha tshi lingedza u vha kaidzela u lema havho iwana Mashudu.

- Mashudu u kuḁana na khotsi awe musu vha tshi mu kaidza na u mu rwela u andana hawe na Lufuno.
- Ho vha na kuḁano ye ya bvelela vhukati ha Lufuno na Mashudu. Mashudu o sinyuwa nge Lufuno a sumbedza u mangadzwa ngauri mme a Mashudu vha vho ḁivha nga ha u funana havho zwe a vha a tshi sumbedza u sa zwi takalela.
- U funana ha Mashudu na Tshibio zwi mu fhambanya na Lufuno.
- U sa ṅwala tshuṅwahaya ha Mashudu zwo mu fhambanya na u mu rwisa nga Vho-Ludwevha, mudededzi wawe.
- Mafhungo a u kaidza na u rwa Mashudu nge a si ṅwale tshuṅwahaya o luṅanya Vho-Marita na ṅhohoyatshikolo Vho-Laṅani na mudededzi Vho-Ludwevha lwe vha tou ita na u semana.
- Vho-Nefefe vha luṅana na u rwa Mashudu nge vha pfa nga ṅhohoyatshikolo tshine a dzhena khatsho uri ha khou ṅwala mishumo ya tshikolo.
- U funa Lufuno na Tshibio nga tshifhinga tshithihi nga Mashudu, zwo lwisa avha vhaṅhanga vhavhili ha vho fhedza ho kundwa Lufuno.
- U andana na u ḁisa Tsaniwani mudini wa Vho-Nefefe zwo vhangwa kuḁano dzi sa takuwi. Khwathisani o fhedza o rwa Mashudu na mme awe, Vho-Nefefe na vhone vha fhedza nga u rwa Vho-Marita vha tshi ri ndi vhone vhane vha khou tuṅwedza ṅwana uri a pfane na vhaṅhanga vhanzhi-vhanzhi.
- Izwi zwo dovha hafhu zwa ita uri Vho-Nefefe vha si tsha amba na u la zwiliwa zwo bikwaho nga Vho-Marita.
- Mashudu u semana na mme awe musu vha tshi vho sumbedza u sa pfesesa uri a ye tshikhuwani zwo vhangwa nga muḁoro we vha vha nawo.
- Heleni u fhambana na Mashudu nge a zwi wana uri u khou mu dzhiela munna. Heleni a shushedza Mashudu nga lufhanga lwe a vho fhedza o dzhena badani nga u gidima a vho thulwa nga modoro a lovha.

Magumo

Muṅwali wa ḁirama iyi o kona u bvisela khagala kuḁano lune zwa kona u totomodza puloto ya iyi ḁirama zwavhudi. Kuḁano yo vhangwa nga kutshilele ku sa ṅanganedzeiho kwa Mashudu na u lemiwa hawe nga mme awe Vho-Marita. [25]

MBUDZISO YA 13: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI*

- 13.1 Tshi vhangaho kuḁano ndi vhubva/u lemiwa ha Mashudu ha u sa ṅoda u shuma mishumo ya hayani ngauri mme awe vha a mu shumela zwoṅhe ene o dzula/u vhuya hayani u lenga e na vhatukana.√√ (2)
- 13.2 Vho-Marita vho ṅanwa sa mubebi o lemaho ṅwana wawe √ngauri vha mu itela mishumo ene o dzula hu si na tshine a khou ita tshone/vha mu tendela a tshi bva a tshi ya vhatukanani.√ (2)
- 13.3 Mafhungo aya a ṅana tshipida tsha nyito i takuwahov ngauri thaidzo ya u lemiwa ha Mashudu nga mme awe ine ya khou vhangwa phambano muṅani wa Vho-Nefefe i vha i tshi khou ṅana u hula.√ (2)

- 13.4 Vho-Mariṭa vha dzhia munna wavho sa muthu a sa pfesesi na u vha na muya wa u tambudza vhana/Vha tsisa tshirunzi tsha munna wavho phanda ha ṅwana.√√ (2)
- 13.5 Vho-Mariṭa a vha fari vhana u fana, vha lema Mashudu vha vhenga Khwathisani nahone a vha vha tutuwedzi mikhwa yavhudi.√
Vho-Ṇefefe vha tutuwedza mikhwa yavhudi kha vhana vhoṭhe na u funa vha tshi funzea.√ (2)
- 13.6 Muhumbulo muhulwane wa bugu iyi ndi wa uri u lema ṅwana a si zwavhudi ngauri zwi na masiandaitwa a si avhudi kha vhutshilo ha ṅwana na onoyo o mu lemaho.√√ (2)
- 13.7 Ndivho ndi ya uri vhubva, vhundenwa, u sa thetshesela vhabebi na u sa dzhena tshikolo a zwi na zwivhuya vhutshiloni ha muthu/muswa.√ Izwi zwi vhonala nga musi Mashudu a tshi fhedza o kundelwa nga vhumatshelo, he a vho do lovha nga khombo ya goloi zwi songo tea.√√ (3)
- 13.8
- Mashudu o kundelwa nga tshikolo.
  - O fhambana lunzhi na khotsi awe, khaladzi awe na vhadededzi vha tshikolo tshe a vha a tshi dzhena khatsho.
  - O vha tshivhangi tsha tsemano na nndwa vhukati ha vhabebi vhawe.
  - O vhulaisa mme awe.
  - O divhulaisa na ene muṅe.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 13.9 Mufhindulano uyu u bvukulula tshifhinga tsha zwino√ hune vhana a vha tsha thetshesela vhabebi/ṭaṭa khani na vhabebi na uri vhana vha vhasidzana vha vho tshimbila na vhusiku/vha amba na vhomme nga ha vhaṭhannga vhavho.√ (2)
- 13.10 Ee
- Vha funa vhana vhavho vha tshi dzhena tshikolo.
  - A vha lemi vhana vhavho.
  - Vha kaidza zwa u didzhenisa kha zwa vhudzekani kha vhana vhavho.
  - Vha lwa na u kaidza mufumakadzi wavho uri vha si leme vhana.

KANA

Hai.

- Ngauri vho vha tshi kaidza vhana nga u tou vha rwa.
- A vha ṭhonifhi pfanelo dza vhana na vhafumakadzi.
- Vha langiwa nga zwitshela zwi bvaho kha ṅwana.

[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√

(3)

13.11 Hai. A thi vha pfeli vhuṭungu, ngauri:

- Ndi vhone vho lemaho ṛwana wavho nga u mu shumela mishumo yoṭhe ya hayani ene o dzula.
- Ndi vhone vhe vha mu ṭuṭuwedza u funa vhatukana vhanzhi.
- Vho vha vha tshi hana u eletshedzwa kha zwi kwamaho maalusele avhudi a ṛwana.
- Ndi vhone vho ṭuṭuwedzaho Mashudu uri a litshe tshikolo a ite zwa u malwa.

KANA

Ee. Ndi a vha pfela vhuṭungu, musi muthu o khakha vhuṭshiloni ha tei u tou ḍivhulaha, u tea u tou humbela pfarelo kana u ḍibula vhuṭshilo ha ya phanda.

[Maraga mbili kha muhumbulo muthihi wo dziaho] √√

(2)
[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

MBUDZISO YA 14: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO PFUFHI

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ṛdila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ṛdila hei:
  - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoundu 3 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoundu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u ṭola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi ṭola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga ṛnekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi ṭola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo/u sa andana vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa kana kha mutambi/mubvumbedzwa ene mune. Khudano i na khethekanyo mbili, ya nda na ya ngomu. Khudano kha iyi bugu yo disendeka kha mivhango ya shango hune ra wana uri vha Swongozwi vha kudana na maforotereke/vhaeni/mavhuru, vhane vho diimisela u dzhiela shango vhane vhalo nga khani.

Mbuno

- Khudano i khou vhangwa nga mavhuru/vhaeni/maforotereke vhe vha do newa shango nga vha Swongozwi uri vha awele vha kone u bvela phanda na lwendo lwavho, vhone vha vho fhedza vha si tsha funa u fhira na u vhuisa shango murahu. Hezwi zwo sinyusa vha Swongozwi zwihulu.
- Musi maforotereke/vhaeni/mavhuru vha tshi vho thoma u dzharatela shango zwo sinyusa vharangaphanda na vhadzulapo vha la Swongozwi, khathihi na Vho-Thovhele.
- U sa tendela vhadzulapo vha la Swongozwi u sera dirata na u dzhena fhethu hothe ho dzharatelwaho nga maforotereke a zwo ngo vha fara zwavhudi.
- U rwiwa ha muduhulu wa Vho-Lumbule nga tshimebi zwa nanisa khudano vhukati ha vha Swongozwi na vhaeni.
- U vhulawa ha mmbwa dza Mphelekedzeni na u rwiwa hawe a fhedza o lovha nga maforotereke zwo ita uri vhushaka ha vha la Swongozwi na vhaeni vhu sekene, ha vho hula vhuswina.
- U shumisa vhatukana na vhasidzana nga vhaeni midini yavho sa dziphuli zwo vha lutanya na vha Swongozwi.
- U toda u renga shango ha maforotereke nga mutengo wa fhasi zwo sinyusa vhadzulapo vha la Swongozwi.
- U shushedza mukoma nga gulu ya tshigidi we a vha o rumiwa u vhudza vhaeni/moforotereke uri vha tuwe nga Thovhele zwo hudza khudano, ha vha na vengo lihulu.
- Phambano hedzi dzothe dzo ita uri hu vhe na ndwa khulu vhukati ha vha la Swongozwi na mavhuru/vhaeni/maforotereke, he ha fhedza ho no vha na mabulayo a vhatu vhanzhi.

Magumo

Munwali wa dirama iyi o kona u bvisela khagala khudano lune zwa kona u totomodza puloto ya iyi dirama zwavhudi. Khudano yo vhangwaho nga mivhango ya shango hune ra wana uri vha Swongozwi vha kudana na maforotereke/vhaeni/mavhuru u swika hu tshi vha na ndwa ye ya vhangamabulayo a si na vhukono, yo bveledzwa zwavhudi.

[25]

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Khudano i khou vhangwa nge vhaeni/mavhuru vhe vha tou sendelelwa vha vho thoma u tambudza vha^{ne} vha shango nga u vha rwa, u vhulaha na u vha dzhiela shango.√√ (2)
- 15.2 Vho-Gangashe vho olwa sa gota la^{la} vhuhali na tshitu^{tu}hu a sa ofhi u lwa. Vho olwa sa muthu a no t^{av}hanya u fhela mbilu a no kondelwa nga u lindela.√√ (2)
- 15.3 A t^{ana} tshipida tsha nyito i takuwaho ngauri thaidzo ya u dzhielwa havho shango na u tambudzwa na u vhulawa yo i tshi khou nana i tshi ya.√√ (2)
- 15.4 Ku dzhia Thovhele sa muthu o thanyaho, a t^{hon}ifhiwaho nga vhalanda vhawe, ane a thetshesela zwililo zwa vhalanda vhawe nahone a dovha a ita zwine vha amba.
[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 15.5 Vho^{the} ndi magota√ ane a funa mashango ao nahone vho d^{ilug}isela u a lwela uri mavu a vhuelele murahu kha vha^{ne} vha^o.√ (2)
- 15.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri muthu arali o pambiwa tshithu musi mu^{ne} watsho a tshi vho tshi t^{oda} murahu a hana natsho, zwi vha^{ngula}/t^{utula} mbiti dza mu^{ne} watsho a vho ita zwa dzikhakhathi/Muthu a songo fhulufhela tsho^{the} muthu ane a sa mu d^{iv}he ngauri matshelo a nga mu shandukela.
- KANA**
- Muthu u tea u lwela tshi re tshawe a sa ofhi.√√ (2)
- 15.7 Ndivho ndi ya uri u murangaphanda u tea u thetshesela zwililo zwa vhalanda, u funa shango na u d^{ilug}isela u lwela zwine zwa vha zwau.√√ (2)
- 15.8 -Maforotereke o vha dzhiela shango lavho.
-Vhathu vho vha vha tshi vho rwelwa u sera d^{ira}ta dza maforotereke.
-Vhathu vho vha tshi khou vhulawa nga maforotereke.
-Ho vha na dzinndwa dze khadzo ha vha na vhathu vhanzhi vhe vha vhulawa hu tshi khou lwelwa shango.
[Zwiraru fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 15.9 Mufhindulano uyu u bvukulula uri aya mafhungo o bvelela kha tshifhinga tsha kale v^{ngauri} ri khou pfa hu tshi khou lugiselwa u lwa nga mapfumo, hu tshi t^{od}wa na mikumba ya dziphuka zwine zwa vha ndugiselo ya nndwa.√
[Kana zwiⁿwevho zwi pfallaho] (2)

15.10 Ee.

- Maforoterekere vho fhura mavu/shango vhaṅe vhaṅe.
- Maforoterekere a vho ngo fulufhedzea kha mulanga we wa vhofhiwa.
- Maforoterekere vho thoma u tambudza vhaṅe vha shango.
- Maforoterekere vho humbelwa u ita nyambedzano ya mulalo vha ita swili ya mukundulela.

KANA

Hai.

- Ho vha ho tea ho farwa nyambedzano ya mulalo.
- Ngavhe Thovhele vho vhiga mafhungo Pitori.
- Ngavhe vho tou vha tinga vha ita uri maforoterekere vha tou diṅetshedza.
- Na zwiṅwe zwi pfallaho.

[Zwiraru fhedzi]√√√

(3)

15.11 Hai, a thi vha pfeli vhuṅungu, ngauri ndi vhone vho levhaho nga u dzhia shango nga khani na u hana na shango ḽi si ḽavho.√√

KANA

Ee, ndi a vha pfela vhuṅungu, ngauri vho fhedza vho vhulawa nga vhunzhi nahone u lwa/vhulahana a si yone ṅdila ya u tandulula thaidzo, nyambedzano ndi yone ṅdila ine ya tea u shumiswa.√√

[Kana zwiṅwevho zwi pfallaho. Maraga mbili kha muhumbulo u pfallaho]

(2)

[25]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:

25

MARAGAGUṰE:

80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	5-6	4	3	2	0-1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfeselele kwa tshibvedzwa MARAGA 6	- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo nekudzwa, naho dziiwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho - U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho - Hu na dziiwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho - Naho dziiwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḍi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho - Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- A hu na u pfesesa ha thoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	4	3	2	1	0-1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 4	- Tshivhumbeo tsho lunzhedanaho tshoṭhe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bvedzwa zwi khagala tshoṭhe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhaki vhu vhonalaho ha girama, mupeleṭo na zwiḡa zwa u vhalala	- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	- Hu ḍi vha na vhuṅwe vhukhaki ha tshivhumbeo - Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe - Luambo lwo faredza vhukhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	- Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṭhe - Vhukhaki vhuṅzhi ha luambo na tshitaila

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U ṬOLA/MAKA MAANEA A ṬITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA NA ḐIRAMA NA FOḐOKUḐOO [MARAGA: 25]

Khrritheria	Vhukoni ha nḁhesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya ṭhoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15	- Phindulo ya mathakhethakheni/nḁhesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni/nḁhesa: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya ṭhoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nḁhesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa ṭhoho nga ṅdila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo ṅekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneḁho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa ṭhoho lwo linganelaho/hu songo goḁombelaho; a si zwoṭhe zwiṭalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho ṭhoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṭhe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	- U pfesesa ṭhoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhudalo - Mbuno ṭhukhu dzi tikedza ṭhoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukuṭuku - U pfesesa huṭuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa huṭukuṭuku ha ṭhoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwaṭhaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ṅdivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10	- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṭhe - Marangaphanḁa na magumo ndi zwa nḁhesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḁi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama	- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho - Marangaphanḁa na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ṅdila yo faranaho - U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	- Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḁi vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ṅdila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ṅdila i pfadzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea	- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4